

2. Інтегрована лексикографічна система “Словники України” [Електронний ресурс] / В.А. Широков, О.Г. Рабулець, І.В. Шевченко та ін. – К.: Український мовно-інформаційний фонд НАН України, 2007.
3. Коваль А.П. Спочатку було Слово: крилаті вислови біблійного походження в українській мові / А.П. Коваль. – К.: Либідь, 2001. – 312 с.
4. Матвіяс І.Г. Займенник / І.Г. Матвіяс // Сучасна українська літературна мова: морфологія / [за заг. ред. І.К. Білодіда]. – К.: Наук.думка, 1969. – С. 265–286.
5. Олійник І.С. Українсько-російський і російсько-український фразеологічний тлумачний словник / І.С. Олійник, М.М. Сидоренко. – Харків: Прапор, 1997. – 462 с.
6. Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок: у 2 т. / М.Й. Онишкевич. – К.: Наук.думка, 1984. – Т. 1-2.
7. Прадід Ю.Ф. Із спостережень над українською діалектною фразеологією (на матеріалі бойківських говірок) / Ю.Ф. Прадід // Мовознавство. – 1992. – № 5. – С. 44-47.
8. Самійленко С.П. Морфологія / С.П. Самійленко // Історична граматики української мови / М.А. Жовтобрюх, О.Т. Волох, С.П. Самійленко та ін. – К.: Вища школа, 1980. – С. 105-165.
9. Скарбниця народної мудрості / [упор. Т.М. Панасенко]. – Харків: Фоліо, 2004. – 286 с.
10. Слово батьків з усіх віків / [укл. Н.Міщенко, М.Міщенко]. – К.: Богдана, 1998. – 1136 с.
11. Ужченко В.Д. Фразеологічний словник української мови / В.Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – К.: Освіта, 1998. – 224 с.
12. Українські прислів'я, приказки, фразеологічні вирази, крилаті вислови / [авт.-упор. А.П. Ярещенко]. – Харків: Фоліо, 2008. – 240 с.
13. Чабаненко В.А. Фразеологічний словник говірок Нижньої Наддніпрянщини / В.А. Чабаненко. – Запоріжжя: Стат і Ко, 2001. – 201 с.
14. Шмелев Д.Н. Архаические формы в современном русском языке / Д.Н. Шмелев. – М., 1960. – 258 с.

УДК 811.161.2 (=161.1)'367.628'37'36 –115

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ВИГУКІВ ТА ЗВУКОНАСЛІДУВАЛЬНИХ СЛІВ У СИСТЕМІ ЛЕКСИКО- ГРАМАТИЧНИХ КЛАСІВ УКРАЇНСЬКОЇ ТА РОСІЙСЬКОЇ МОВ (ЛІНГВОДИДАКТИЧНИЙ АСПЕКТ)

Томили́на Г.Я., к.філол.н., доцент, Мацего́ра І.Л., к.філол.н., доцент

Запорізький національний університет

У статті наводиться порівняльна характеристика структурно-семантичних особливостей вигуків та звуконаслідувальних слів у морфологічній системі української та російської мов. Зокрема схарактеризовано місце, функції, вживання та походження цих лексико-граматичних класів. Результати дослідження можуть бути використані при розробці проблем, пов'язаних з лінгводидактичними перспективами викладання обох мов у вищих навчальних закладах гуманітарного спрямування.

Ключові слова: вигук, звуконаслідування, семантика, граматична форма, лексико-граматичний клас

Томили́на Г.Я., Мацего́ра И.Л. СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ МЕЖДОМЕТИЙ И ЗВУКОПОДРАЖАТЕЛЬНЫХ СЛОВ В СИСТЕМЕ ЛЕКСИКО-ГРАММАТИЧЕСКИХ КЛАССОВ УКРАИНСКОГО И РУССКОГО ЯЗЫКОВ / Запорожский национальный университет, Украина.

В статье приводится сравнительная характеристика структурно-семантических особенностей междометий и звукоподражательных слов в морфологической системе украинского и русского языков. В частности охарактеризованы место, функции, употребление и происхождение данных лексико-грамматических классов

слов. Результаты исследования могут быть использованы при решении проблем, связанных с лингводидактическими перспективами преподавания обоих языков в высших учебных заведениях гуманитарного направления.

Ключевые слова: *междометие, звукоподражание, семантика, грамматическая форма, лексико-грамматический класс*

Tomilina G.Ya., Macegora I.L. STRUCTURED-SEMANTIC FEATURE INTERJECTION And ZVUKOPODRAZHATEL'NYH WORDS In SYSTEM LEXICAL-GRAMMATICAL CLASSES UKRAINIAN And RUSSIAN LANGUAGES / Zapirzhya national university, Ukraine

Comparative feature happens to In article structured-semantic particularities interjection and звукоподражательных of the words in morphological system ukrainian and russian languages. Is it In particular characterized place, functions, use and origin given lexical-grammatical classes of the words. The Results of the study can be used at decision of the problems, in accordance with лингводидактическими prospect of the teaching of both languages in high educational institutions of the humanitarian direction.

Key words: *interjection, onomatopoeia, semantics, grammatical form, lexical-grammatical class*

Питання, пов'язані з порівняльним вивченням систем споріднених, у тому числі й близькоспоріднених мов, ніколи не втрачали своєї актуальності в науковому дискурсі сучасного мовознавства. Дослідження морфологічних систем української та російської мов неодноразово привертало увагу учених до особливостей функціонування мовленнєвих одиниць у споріднених лексико-граматичних класах. Зокрема цю проблему порушено у роботах М.Я Брицина [2], І.Р. Вихованця, К.О. Городенської [3] та інших. Проте структурно-семантичні характеристики вигуків та звуконаслідувань, які займають особливе місце у класифікації частин мови української та російської мов, належного опису в аспекті лінгводидактичних особливостей не мають і до сьогодні.

Метою даної статті є порівняльна характеристика морфологічних, синтаксичних і семантичних особливостей вигуків та звуконаслідувальних слів у системі лексико-граматичних класів української та російської мов у дидактичному ракурсі, тобто з метою використання отриманих результатів при викладанні обох мов в середніх та вищих навчальних закладах.

І вигуки, і звуконаслідувальні слова більшість дослідників об'єднує в один лексико-граматичний клас слів [цит. за 6, с. 25]. Подібна ситуація склалася й у сучасній лексикографічній практиці. Серед словників у позначках про звуконаслідувальне вживання Великий тлумачний словник сучасної української мови наводить, наприклад: “Гуп – **виг.**, **розм.** – звуконаслідування, що означає глухий звук від падіння, удару, пострілу та ін... [2, с. 226]”. Але різниця між вигуками та звуконаслідуваннями підкреслюється навіть у термінологічному визначенні: “Вигук (рос. междометие) – клас незмінюваних слів, що слугує для вираження емоційних та емоційно-вольових реакцій на оточуючу дійсність” [1, с. 289]. “Звуконаслідування (рос. звукоподражание) – клас слів, що виражають умовну імітацію звуків навколишнього середовища засобами мови” [1, с. 367].

Якщо порівняти вигуки та звуконаслідування, можна виділити такі спільні ознаки:

1. Незмінюваність, наприклад: укр. – *ет!*, рос. – *э!*; укр. – *право!* рос. – *эй-эй-эй, эй-же-эй!* укр. – *струнко!* рос. – *смирно!* – вигуки. укр. *гуп!* – рос. – *бух!* укр. – *плюсь!* – рос. *бултых!* – звуконаслідування [УРІ, III, с.458]. Але ця ознака не заперечує наявності варіантів у вигуків, наприклад: укр. *гайда!*, *айда!* рос. *тьфу!* *тфу!*
2. Відсутність граматичної форми.
3. Більшість вигуків, як і звуконаслідувань, виступають у мовленні як еквіваленти синтаксичних нечленованих речень – вигуківих: наприклад: укр. *(Лев) Ей! не вчись брехати, бо ще ти молодий!* (Леся Українка. Лісова пісня); рос. *Эй! честные господа! К нам, пожалуйста сюда!* (Ершов. Конек-Горбунок); звуконаслідувальних речень: укр. *(Мавка) Ха-ха-ха! Не знаю. Попитай, Гаю!* (Л. Українка. Лісова пісня); рос. *Гаврила Афанасьевич схватился за бока и покотился со смеху.. Ха-ха! Ха-ха! Ха-ха!* (Некрасов. Кому на Руси жить хорошо).
4. І вигуки, і звуконаслідування можуть утворюватись повторенням звуків, наприклад, *гей-гей, тю-тю-тю; ких-ких, трухи-трухи*, а також виступати як еквіваленти слів, виконуючи функцію членів речення, наприклад: *Куди це все? Як з горла кров пливе? “Прощай” - бринить чи радується: “Здрастуй!”* (Григорій Лютий. Мама-Марія); *(Лев) Та проклята ж пара – штурхіць! – і перекинула човна* (Леся Українка. Лісова пісня). У першому контексті вигуки виконують роль підмета, у другому звуконаслідування виступає у функції присудка.
5. І вигуки, і звуконаслідування належать до сфери комунікації, тому першорядною умовою для їх лінгвістичного аналізу є контекст: укр. *(Килина) Добридень, дівонько! Чи добре жнеться?* (Леся Українка.

Лісова пісня); рос. *Добрый день, хозяин! Тихон Павлович снял с головы картуз...* (М. Горький. Тоска). Саме тому для обох класів слів роль інтонації, жестів, міміки значно зростає.

6. Вигуки та звуконаслідування можуть виступати у синтаксичному зв'язку з іншими словами тексту, наприклад: укр. *Цур тобі, пек тобі, яка дженджуриста, я купив їй личман, ще й хоче намиста* (українська народна пісня); укр. *Даруйте мені!* – рос. *Простите меня!* укр. *Здрастуйте в хату!* – *привітався він* (Панас Мирний. Хіба ревуть воли, як ясла повні?) – рос. *“Здравствуйте Вам!”* (назва художнього фільму); укр. *Ракета фірк та швидко піднялась до небесного простору. Так і бабах у воду.*

У той же час ці два класи слів мають деякі відмінності:

1. Вигуки виражають емоції або спонування до дії, звуконаслідувальні слова являють собою наслідування звуків живої або неживої природи.
2. Вигуки мають емоційне значення і на цій підставі протиставляються всім іншим частинам мови. Звуконаслідування мають лексичне значення, що зумовлено їх звучанням.
3. Вигуки можуть виступати як модальні компоненти речення. Для звуконаслідувальних слів ця функція не є типовою: укр. *Гей, піду я в ті зелені гори, де смереки гомонять високі* (Леся Українка. Гей, піду я в ті зелені гори) – рос. *Да-а, протянула девушка, вздрагивая. Иззябла я... ух как!* (М. Горький. Мать).
4. Вигуки являють собою в більшій мірі явище мовленнєвого узусу. У вживанні звуконаслідувань момент суб'єктивізму значно вищий, ніж у вигуках. Серед звуконаслідувань чимало ситуативних або разових. Наприклад Григорій Тютюнник вживає слова *трінь-трінь, трень-трень* для передачі звучання коси на сінокосі; Олександр Довженко – *ш-ш-шу! ш-ш-шу!*; Андрій Головка – *шарх!..шарх!* [5, с. 252]. Додамо, що в російській мові змах коси чомусь передається звуконаслідуванням *тяп-ляп*: *Что за тупая работа: взмах за взмахом, шаг за шагом. Тяп-ляп. Тяп-ляп* (Андрей Волос. Сирийские розы).
5. Орфографія вигуків та звуконаслідувань збігається лише частково. Обидва лексико-граматичні класи виражаються непохідними словами *га, ух, эх*. У разі повторення вони пишуться через дефіс: *еге-ге, эге-ге* (вигуки), *трах-трах-тарарах!* (звуконаслідування). Серед вигуків є також складні слова (*добраніч!*) та складені (укр. *Добрый вечер!* – рос. *Добрый вечер!*). Тільки серед вигуків представлені фраземи: *Доброго ранку! Доброе утро! Хай йому грець! Будь он неладен!* Звуконаслідування виражаються тільки словами.
6. Навіть склад вигуків набагато різноманітніший. За традицією серед них виділяються емоційні слова (*ох, пхе*), імперативні вигуки (*гайда! айда!*) етикетні вигуки (*даруйте мені! простите меня!*). Іноді до окремої групи відносять вигуки (інтер'єктиви), що слугують для прикликання та підгуку домашніх тварин і птахів, орієнтовані на встановлення певного контакту між мовцем і твариною (*війо! гиля! киць-киць!*) [4, с. 218].
7. Серед вигуків виділяються як первинні, що походять з покликів та звучань, які супроводжують рефлекси організму людини на зовнішні подразники (*ой, ай, е, ей*), так і похідні, що утворилися внаслідок переходу до класу вигуків слів з інших частин мови, а саме: а) іменників (укр. *жсах! батечку!* рос. *ужас! батюшки!*); б) дієслів (укр. *пробачте! будьмо!* рос. *извините! хватит!*); прислівників (*тихіше! тише! струнко! долой! смирно!*); часток (укр. *еге-ге, рос. эге-ге*); етикетних формул: *добраніч! спокійної ночі!*; сполучення різних частин мови (укр. *ій-право!* рос. *куда там!*). Чимало серед вигуків фразеологічних зворотів. Це фразеологічні єдності (укр. *біда та й годі!* рос. *беда да и только!*); фразеологічні зрощення (*хай йому грець! будь он неладен!*).
8. Роль члена речення у вигуків факультативна, у звуконаслідуваних слів – обов'язкова.

Окремо, на нашу думку, слід розглянути дієслівні вигуки. До них належать такі слова, як *дриг! драп! грюк! зирк! стриб! глядь! прыг! Далі вже моя робота! Ну! блись-блись!* (Леся Українка. Лісова пісня). *Он осторожно положил срезанный стебель на соседний куст и потянулся ко второму. Шелк!* (Андрей Волос. Сирийские розы). Ці слова з дієслівною основою посідають проміжне місце між власне дієсловами та вигуками. Від дієслів вони зберегли значення минулого часу, а з вигуками вони зближуються за ознаками невідмінюваності та експресивності. Отже, дієслівні вигуки – це контамінанти, бо мають ознаки і дієслів, і вигуків.

Вигуки пов'язані в обох мовах із різноманітними сферами людського життя: релігією – *Алілуйя!* будівництвом – *майна! віра!* працею моряків та докерів – *полундра!* мисливством – *ату! укусь! куси!* спортом – *нас! гол! шайбу! аут!* мистецтвом: *біс! браво!*

Окремі вигуки вживаються у дитячому мовленні, наприклад: укр. *агусеньки, агу, ку-ку, атата* – рос. *агусеньки, агу, ку-ку, атата* Пісенні джерела мають такі вигуки як: *люлі-люлі, люленьки-люлі, люлі-люлечки*.

Серед вигуків обох мов є чимало спільних за походженням слів, найбільше серед первинних, які складаються з одного, двох або трьох звуків. Як зауважують М.Я Брицин, М.А. Жовтобрюх [2, с.14], гіпотетично цю тотожність можна пояснити їх успадкованістю із східнослов'янської прамови, наприклад укр. *а! о! у! ах! ех! ох!* рос. *а! о! у! ах! ох! ух! ай! ага! ого!* Деякі вигуки у споріднених мовах розрізняються звуковим складом: укр. *у, агу, агов*, рос. *ау!*

Деякі українських вигуків можуть мати лише один відповідник у російській, наприклад: *годі! край! амба! досить! – хватит!* І навпаки, для одного вигуку в українській мові виступають наявними кілька паралелей у російській: *бач – вишь!* укр. *Бач як старається, щоб жінка ніжок не замочила; бач, яка справа!* рос. *вишь, какое дело!* [7, с. 37].

До вигуків, що виражають національно-культурні особливості, на нашу думку, належать: в українській – *годі! будьмо! цить! цур-пек! отаке! жах! ганьба! дзусь! нумо!* в російській мові – *горько! исполать! поди! дудки!* Вони розвинулись у період самостійного розвитку обох мов. Наприклад: **Гов**, вигук – “виражає бажання повернути чию-небудь увагу” [3, с. 248]. **Ач**, розм. вигук – “уживається для вираження здивування, докору, невдоволення, захоплення та ін.” [3, с. 49]. Вигук “горько!” у російській мові вживається на весіллі, характеризує вино та запрошуючи молодих поцілуватися.

Під впливом дієслівної парадигми деякі вигуки вживаються з морфемами: *-те (цитьте!); -мо (нумо!),* наприклад, **нуте**, виг., розм. – “уживається в разі звертання до кількох осіб або ввічливого звертання до однієї особи як спонування, заклик або заохочення до дії” [3, с. 795].

Українським формам на *-те (гетьте, нуте)*, де морфема *-те* з'явилась за аналогією до дієслівних форм множини у російській мові відповідають вигуки, на кшталт *нуте, нуте-ка, нуте-с*.

Варіанти вигуків поширені в обох мовах: укр. *гайда! айда! агов! гов! гм! му! агу! гу! гей-гей!*; рос. *эге! эге-ге! эй! эгей! ши! и-и! гм! хм!*

Форми суб'єктивної оцінки (укр. *улюлі-люлечки, агусеньки, дзуськи*; рос. *баю-баюшки, агусеньки агунечки, агунюшки*), що трапляються в обох мовах, нечисленні та відзначаються розмовним характером, експресивною забарвленістю та переважно позитивною оцінністю.

При аналізі та порівняльній характеристиці вигуків в українській та російській мовах слід звертати особливу увагу на явище омонімії вигуків і часток (*га, ну*), вигуків і звуконаслідувань (*гу*), вигуків і сполучників (*а*), вигуків і прислівників (*геть*), вигуків та іменників (*мої вітання*), вигуків і дієслів (*будьмо, пробачте, дякую*), вигуків та займенників (*отаке, отакої*). Словотворча активність вигуків проявляється у разі використання їх як твірних слів, наприклад: укр. *охати, ахати, ойкати, ойкнути* (дієслів), *ойкання, айкання, цюкання, тукання, фукання* (іменників) – рос. *охать, ахать, ойкать, ойкнуть, оканье, айканье, фуканье*.

Крім власне східнослов'янських вигуків, і в українській, і в російській мовах є чимало запозичених. Вони потребують особливого пояснення. Наведемо короткі етимологічні довідки. **Алло** – оклик, що вживається при розмові як відповідь на телефонний виклик. Походить від англ. *hello* – “слухаю” [10, с. 12]. **Апорт**. Звертання до собаки, що означає “принеси! подай!”. Походить з французької форми наказового способу дієслова *apovte* “принеси” від *apovter* “принести” [10, с. 12]. **Біс** – покрик артистам, що потребує повторного виконання. Запозичене з франц. *bis* “біс, ще раз” і походить з латинського *bis* “два рази” [10, с. 12]. **Браво** – запозичення з італійської мови, як оклик схвалення у театрі італійської опери на основі прикметника *bravissimo* найвищий ступінь від прикметника *bravo* “смілий, хоробрий” [10, с. 55]. **Гайда** – давньоруське запозичення з татарської мови, де дієслово *айда* “йди, ну” являє собою форму наказового способу від *айдамян* “поганяти” [10, с. 12]. **Марш** – походить зі французького *mavche* “йди” форми наказового способу від дієслова *mavcher* [10, с. 12].

Лексико-граматичний клас вигуків в українській та російській мовах збагачується за рахунок вільних словосполучень (укр. *який жах!* – рос. *какой ужас!* укр. *де тобі!* – рос. *куда тебе!*), стійких словосполучень етикетного вживання (укр. *час добрий! добро пожалувати!* – рос. *в добрый путь! добро пожаловать!*); похідних утворень з жаргонів (укр. *залізно! клас! атас!* – рос. *железно! класс! атас!*).

Таким чином, вигук – це незмінюваний лексико-граматичний клас слів, що не належить ні до самостійних, ні до службових частин мови. Цей відкритий клас поповнюється новими словами переважно за рахунок запозичень.

Вживаються вигуки переважно у розмовно-побутовому мовленні та різних жанрах художньої літератури. Вигуки не слід мішати із звуконаслідувальними словами та вигуківими дієсловами. Для характеристики вигуків особливо зростає роль контексту та інтонації. Вигуки виражаються непохідними словами, похідними, складними, складеними. Між вигуками української та російської мови є чимало спільних рис, що пояснюється їх спільними коренями та відмінних, що з'явилися під час самостійного розвитку обох мов.

Подальша перспектива подібних описових досліджень вбачається у безпосередньому зв'язку із методичними розробками лінгводидактичного характеру в галузі методики викладання філологічних дисциплін.

ЛІТЕРАТУРА

1. Большой энциклопедический словарь: Языкознание / [Арутюнова Н.Д., Гак В.Г., Виноградов В.А., Степанов Ю.С. и др.]; гл. ред. В.Н. Ярцева. – М.: Научное изд-во “Большая Российская энциклопедия”. – 687 с.
2. Брицин М.Я. Порівняльна граматики української та російської мов / М.Я. Брицин, М.А. Жовтобрюх, А.В. Майборода – К.: Вища школа, 1978. – 269 с.
3. Бусел В. Великий тлумачний словник сучасної української мови / укладач і гол. ред. В.Т. Бусел. – К.: Ірпінь: ВТВ “Перун”, 2007. – 1736 с.
4. Венжинович Н.Р. Сучасна українська літературна мова: [навчальний посібник] / Н.Р. Венжинович. – К.: Знання, 2008. – 302 с.
5. Вихованець І. Теоретична морфологія української мови / І.Вихованець, К.Городенська. – К.: Універс. вид-во “Пульсари”, 2004. – 398 с.
6. Краткая русская грамматика / [Белоусов В.Н., Ковтунова И.И., Кручинина И.И.]; под. ред. Н.Ю. Шведовой и В.В. Лопатина. – М.: Русский язык, 1989. – 639 с.
7. Російсько-український словник: в 3-х т. [гол. ред.: І.К. Білодід]. – К.: Наук.думка, 1970. – 1869 с.
8. Серета Е.В. Морфология современного русского языка. Место междометий в системе частей речи: [учебное пособие] / Е.В. Серета. – М.: Флинта: Наука, 2005. – 160 с.
9. Сопоставительная грамматика русского и украинского языков / [Басов Г.Д., Качура А.В., Мусиенко В.П., Снитко Е.С.]; под ред. Н.Г. Озеровой. – К.: Наук.думка, 2003. – 533 с.
10. Шанский Н.М. Краткий этимологический словарь русского языка / Шанский Н.М. – М.: Просвещение, 1981. – 542 с.

УДК:81 374.721(=161.2=161.1)

ВИКОРИСТАННЯ ПЕРЕКЛАДНОГО СЛОВНИКА І.С.ОЛІЙНИКА ТА М.М.СИДОРЕНКА ПРИ ВИВЧЕННІ УКРАЇНСЬКОЇ ФРАЗЕОЛОГІЇ У ТЕХНІЧНОМУ ВНЗ

Томили́на Г.Я., к. філол. н., доцент, *Запорізький національний університет*
Полежаєва Н.А., ст. викладач, *Запорізький національний технічний університет*

У статті досліджується теоретичний та практичний зміст занять при вивченні української фразеології з використанням “Українсько-російського і російсько-українського фразеологічного тлумачного словника” І.С.Олійника, М.М.Сидоренка.

Ключові слова: словник, фразеологізм, фразема, компонент, конотація.

Томили́на Г.Я., Полежаєва Н.А. ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ПЕРЕВОДНОГО СЛОВАРЯ И.С.ОЛЕЙНИКА, М.М.СИДОРЕНКО ПРИ ИЗУЧЕНИИ УКРАИНСКОЙ ФРАЗЕОЛОГИИ В ТЕХНИЧЕСКОМ ВУЗЕ / Запорожский национальный университет; Запорожский национальный технический университет, Украина.

В статье исследуется теоретическое и практическое содержание занятий при изучении украинской фразеологии с использованием “Украинско-русского и русско-украинского фразеологического толкового словаря” И.С.Олейника, М.М. Сидоренко.